

Сергей ГЕРДЖИКОВ

ЗАПАДНИЯТ ЛОГОС И ИЗТОЧНОТО НЕИЗКАЗУЕМО

2001

1. Логосът обединява двете начала на европейската цивилизация - античното и християнското. Евангелието на Йоана започва с думите:

“В началото бе Словото; и Словото беше у Бога; и Словото бе Бог.”
(Йоан 1:1)

Това е корен на западната (християнска) цивилизация. Тук Словото е Начало. Бог е Създател на света - Демиург. Той е създал света от нищо чрез Слово. Този свят е промислен от Твореца. Той е Негов проект. Човек е “образ и подобие Божие”.

Словото е начало както в християнството, така и в гръцката античност. На старогръцки (езика на Новия завет) *logos* значи слово, учение. Друго важно понятие в този ред е платоновата *Idea* (идея) - вид, форма. Идеите на Платон се изразяват с думи - благо, справедливост, добро, красиво, човек, държава... Във философията Платон сетивният свят е проекция на света на идеите - вечен, неизменен, божествен. Човек също е създател в рамките на своята човешка крайност, но границите на това създаване като човешки граници, са невидими, еластични, мобилни. Човек не знае ясно какво може да сътвори преди да го е сътворил. Така за него се открива неясната перспектива на една безпределна експанзия и тази експанзия стига до екстремалната ситуация - да се прави (променя) света. Ако човек в тази ситуация се усъмни в трансцендентността на Творението, той може да издигне себе си на пиедестала на Демиург.

2. Нещата имат генезиса си в идеите, в думите, в числата. Идеите са чисти образци във философията на Платон. След тях идват числата. За разлика от божия промисъл и творчество, идеите са постижими в мисълта, защото ние самите произхождаме от света на идеите. Така ние можем да постигнем идеята, съвършения вид на всяко нещо.

3. И в античността, и в християнството логосът, словото, идеите, са начала и човек като логосно същество се мисли като начинател, творец, създател. Така на най-дълбоко равнище лежи коренната за Запада мисловна нагласа да се схваща реалността като проекция, еманация, осъществяване, сянка на идеята. Идеята, ейдосът - е образец; реалността, действителността - е копие.

3. И в античността, и в християнството логосът, словото, идеите, са начала и човек като логосно същество се мисли като начинател, творец, създател. Така на най-дълбоко равнище лежи коренната за Запада мисловна нагласа да се схваща реалността като проекция, еманация, осъществяване, сянка на идеята. Идеята, ейдосът - е образец; реалността, действителността - е копие.

4. Логосният жизнен свят е прозрачен. Той е очертан от имена (Лосев). Това е космосът. Това е антична гръцка идея, която не намираме другаде в този чист вид. Но феноменът е общочовешки. Светът, в който хората живеят, е очертан с думи. Ние го подреждаме така. Но все пак светът не се променя от това. Не се променя даденото възприятие. Ние не контролираме с думи какво да виждаме, а какво да идентифицираме. С думи не можем да създадем ново нещо,

неживо или живо. С думи не можем да повдигнем камък. Не можем с думи да създадем живот.

5. Т. е. логосът като западна идея клони да замести необятната и неизвестна реалност, в която нашият живот е дошъл и ще си отиде, с прозрачен до дъно космос, където числата и имената очертават всичко. И ако човек забрави, че думите и числата са все пак само думи и числа, че са негови създания, а не онтологични същности сами по себе си, със собствен смисъл и сила, то той може да забрави, че животът тече независимо от думите и числата и нашето раждане, болки, наслади и смъртта ни не протичат по нашия календар. Светът на знаците и значенията не би имал впрочем никакъв смисъл и никаква сила на подредба, ако не се фундаше от бездънния неназован жизнен свят.

Западът бере плодовете на силата и слабостта от този рационален логосен ред. Тук не се прави преценка на тази страна на нещата. Прави се само сравнение.

6. На Изто к също срещаме и логицизъм, и абсолютен спиритуализъм като учение за всевластната сила на Божиите думи. Но той никога не е логосна нагласа. В най-древната Ведическа визия за божествата, еманациите, кармата, прераждането и освобождаването, сетивно-реалното е представено като майа (санскр. Не-това), илюзия; в будистката критика на Ведите - самсара. То е мистична проява и загуба на качеството, а не еманация, проекция, осъществяване на идея, което запазва качеството. Осъществяването е обратен на Платонисткия и Хегелианския процес - от земното към небесното. Ние трябва и можем да се осъществим, реализираме, освободим, когато спрем потока на сетивната самсара - потока на преражданията. Нищо земно не носи образа на небесното. Инкарнациите и аватарите не са показ на идеи, а мисии за изпълнение. В образа си на земен човек Кришна не проецира божественото, а го изказва. В Индия, Китай, Тибет, Япония, Персия отсъства философската категория идея. Отсъства и нагласата за безкрайна експанзия на проектирането.

7. Само на Запад реалността се поставя в зависимост от образа. Само на Запад духът е идея, изразима и понятна. Само на Запад човешката реалност, както природата, е материализация на идеята. В това отношение има две огледални концепции. За идеализма идеята е абсолютна, а реалността е образ, за материализма тя е образ на материалната реалност.

8. Логосният Запад е историчен - "мистичният" Изток е почти неисторичен. В основата на западния историзъм лежи отново коренният възглед, че реалността се проецира в или е проецирана от ред числа и думи, които са логически подредени и представляват едно цяло - произлизат от една идея. Защото историята има смисъл да се записва, обяснява и тълкува само доколкото е "правена" и е "помнена" като реализация на идеи - небесни или земни, Божествени или човешки. Календарът е мрежа от числа, в които човешкото време се "вмества". Чрез мрежи от понятия можем да интерпретираме събитията като подредени и обясними. Самата подредба е йерархия на идеи, чиято йерархичност сама е идея. Тук намирам корена на онази менталност, която Карл Попър нарича "историцизъм" - нагласата да се разбира историята чрез идеи и закони, и визията за социална контролирана промяна съгласно предвижданията, обосновани върху идеи и закони (Попър, К., 1993).

9. Защо Западът намира в реалността или влага в нея идеите, понятията, думите, числата, образите, проекциите? И дали това е наистина изключително западна нагласа? Що се отнася до изключителността, това е отново само идея

или по-точно идеализация. Защото и в Индия намираме логически изследвания или шабда като слушане на казаното във Ведите. Но тук има коренна разлика. Във Вайшнавизма шабд а е слушане на жив духовен учител, а не просто приемане на идея. Тук не идеята, а присъствието на живия дух и чрез него живото божество, е решаващото. В Даосизма дъ следва не словесно и мисловно постижим закон, а Дао - неизказуемия и немислим път. На Запад идеята, образът, информацията, концепцията, планът, теорията, методът - са все идеи, които могат да съществуват и да действат независимо от живото присъствие, от живото казване и слушане. Идеите имат свой свят и у античния Платон, и у съвременния Попър.

10. Западът е изключително рационален и технологичен в сравнение с всички други културни светове. На Запада човешкия свят "се прави" . Контролирано и съзнателно се следи историята, тя се пише. Контролирано и рационално - според проекти - се уреждат градовете и това се очертава във вековете като изключително западна черта Макс Вебер р разглежда рационалната държава като феномен на западната култура (Вебер. Форми на господство). Контролирано и рационално се обработва Божието слово. Рационално се познава природата. Създават се отделни науки с отделни идеи и предмети. Създават се теориите, методите, алгоритмите, машините, компютрите. Създават се механичните, химичните, биологичните и социалните технологии - рационалните промени на обществото.

11. В хода на своята техническа експанзия Западът е свикнал да вижда всичко като правене, като проекция, като техне, като продукт на идея. Защо да не се направи и обществото? Защо да не се направи и човека?

Реалността, светът, човекът не се възприемат като трансцендентни или трансцендентални реалности или тайнства. Те не са безусловни дадености, а предмети на правене. Те са прозрачни и могат да се опознаят до дъно. Да бъде опозната последната им същност макар и да останат неясни много неща. А това става чрез идеи и тяхното подреждане.

12. "Първата подредба" - устройството, което намираме в света, в тялото, в душата и в ума си - не са създадени от нас. И тази реалност е безкрайна в ширина и дълбочина; във времето, в пространството и в сложността. Този факт е ясен за западния човек, и той действа в контекста на безкрайно сложния свят с успех, защото го редуцира до най-близък опростен контекст. Не е нужно да познаваш всичко, за да направиш нещо. Всичко направено от човека е артефакт. Всеки артефакт носи човешки смисъл - замисъл, предназначение, значение - въобще идея, вложена от твореца. Но всичко направено от човека е непосредствено потопено в една макар и осветена от човека, но неовладяна от него реалност, над която той няма контрол.

13. В своите технологии човек, по при знанието на самия Запад, използва не свръхсили за правене на природни закони, а "закони и сили на природата". Всичко направено от човека остава част от природата (или духа) и чрез това реализира човешката идея, която е вложена. Значи, за да се реализира технологичната идея, нейната проекция трябва да "отразява идеята" в самия свят или в неговите закони. И още значи, че направеното от човека спонтанно ще се разтвори до неразличимост в природата, ако той изчезне от лицето на земята.

14. Може ли човек да направи всичко, за което има идея? Без съмнение - не. Човек има идея за Бог, но не може да го направи реалност. Човек има идея и знания за природата , но не може да я направи. Човек познава "природни зако-

ни”, но не може да ги направи произволно. Човек узнава за атоми, тела и галактики, но не ги прави. Човек не може да направи както галактиката, така и атома. Човек не може да направи и нещо живо от неживо - една клетка. Следователно, когато става въпрос за “правене на свят, живот или човек”, това не трябва да се разбира буквално. Очевидно става въпрос за промяна на света, живота, човека. Но възможно ли е да променим съзнателно и контролирано, т. е. технологично, нещо, което не можем да направим? Как можем да променим из основи света, щом не можем да го направим? Как можем да променим като цяло обществения живот, ако не можем да го направим? Как можем да променим радикално човека, ако не можем да го направим?

15. Да потърсим отговор в реализираните технологии. Ние променяме структурата на материята, доколкото според нейните закони тя може да варира. Не можем да променим протонно-електронната структура на атома. Не можем да променим органичната структура на клетката, освен ако е разрушаваме. Не можем да променим структурата на земята, ако не искаме да загинем. Не можем да променим структурата на галактиката. Да, това е така, но никой не може да фиксира тук абсолютни граници за всяка технология.

Ние очевидно не познаваме света като цяло, живота като цяло, човека като цяло. Те не са ни ясни до дъно. Ние не виждаме въобще някакво дъно тук.

Затова е голяма грешка да сметнем нашия очертан от думи и числа, от машини и текстове свят за реалността в цялата — сложност. Голяма грешка е да живеем, изцяло разчитайки на тези очертания, които сами сме наложили, и да не държим сметка за винаги изненадващото ни и винаги живо неизказано, неизброено, неизмерено, а може би неизказуемо, неизброимо и неизмеримо.

Нека проследим какво е мястото на логосното начало на Изток:

16. Лао-Дзь. Дао-дъ-дзин:

“Гледам го,
а не го виждам,
затова го наричам
невидимо. Слушам го,
а не го чувам,
затова го наричам
беззвучно. Пипам го
а не го улавям,
затова го наричам
мъничко.

За тези трите
не може да се пита по-нататък,
защото се сливат в едно.

Неговата горна страна
е неосветена.
Неговата долна страна
е незатъмнена.

То е безкрайно
и не може да се назове,
връща се към непредметността.

Наричам го
форма на безформеното
образ на непредметното. “ (Лао-Дзъ, 1989,14)

Безсловесно и неопределимо или по-точно само отрицателно определима чрез сетивните неща е Дао. Неговото следване е спонтанност, мяра, естественост:

“Който взема препълнен (съд)
по-добре е да не го взема.
Който преостря върха,
не може да го запази дълго.
Пълна зала със злато и яспис,
никой не може да опази.
Който се гордее с богатство и почести,
сее семето на своето падение.
Завършиш ли своето дело, (колкото и да е велико),
оттегли се.
Това е закон
на естественото Дао.

...

Многото цветове
заслепяват зрението.
Многото тонове
заглушават слуха.” (Пак там, 9,12)

17. Кунг-Фу-тзе (Конфуций) 551 - 478 г. Пр. Хр. Добрият път:

“Учителят рече:

Бих внесъл ред първо в езика.

Тзе-лу му каза:

Правилно ли чух? Това, за което попитах, няма нищо общо с езика. Защо ще внасяш ред в езика?

Учителят рече:

Колко ти е тромава мисълта! Благородният трябва по възможност да се въздържа, щом става реч за неща, от които не разбира. Ако езикът е неточен, то това, което се казва, не отговоря на онова, което се има предвид. А щом това, което се казва, не отговаря на онова, което се има предвид, то това, което е необходимо да се извърши, не може да се направи; ритуалите и формите не могат да въздействуват; тежките и леките наказания ще бъдат безрезултатни и хората няма да могат да се изявяват. Затова Благородният се нуждае от език, с който човек да се изразява съвсем ясно, да говори само за това, което предстои да извърши. От това, което казва, Благородният нищо не оставя на случайността. XIII,3 (Конфуций 1992,61-62) Конфуций ограничава думите до ясните и точните значения. Очевидно в тази сфера не влизат “нещата, от които не разбираме”.

18. Във *ведантизма* свещените ведически текстове имат трансцендентен произход, подобно на Божието слово в християнството. Това не е човешка словесност и логика и е самостоятелен и абсолютен източник на знание. Ето как го характеризира *Шанкарачария*, създателят на Адвайта-Веданта:

Шанкара Ачаря. VI в. Сл. Хр. Брахма-сутра на Бадараяна с коментарите (бхашя) на Шанкара Ачаря

“БС I.1.3.[Брахман е всезнаещ], защото [той] е източник на свещените текстове.

Коментар на Шанкара. Брахман е йони (т. е. материалната и инструменталната причина, букв. Утробата) на великите писания (шастри) като Риг-веда и т. н., които се допълват от други текстове, които от своя страна са също източници [от различен характер] на познание, които обливат в светлина всички неща подобно на лампа и които са почти всеизчерпващи. Защото писания като Риг-веда, притежаващи всички добри качества, не биха могли да възникнат от друг източник освен от всезнаещия Единствен... От само себе си се разбира, че великото създание е абсолютно всезнаещо и всемогъщо, щом като от него води началото си Риг-веда и т. н., която се разделя на множество клонове и представлява източник за класификация на боговете, животните, хората, кастите, жизнените етапи и т. н., както и източник на всички видове познание, и щом като тези Веди се пораждат от това Същество като че ли за забавление и без ни най-малко усилие като дишането на човека, защото е казано във ведическия текст: “Онези, които се наричат Риг-веда (Яджур-веда и т. н.), са дъх от това велико Създание” (Бр. II.4.10)(Шанкара Ачаря 1992, 15-16)

Тук словото е спонтанно, трансцендентно и абсолютно, без да има нещо общо с човешкото казване, писане и логика. От друга страна то се различава от словото в библейския разказ за Сътворяването, което е творящо и съвпада с реалността. Във Ведите се визира един всезнаещ Брахман, но не творещ Вселената със Слово.

Ведантизмът противопоставя абсолютния свръхсетивен Брахман и относителния сетивен свят на Майя (санскр. Не-това). В сферата на Майя нещата са илюзорни, доколкото нямат основание за своето съществуване в самите себе си.

19.Б удизмът, както е известно, е опозиция на ведантизма. В живота на Буда и в тъканта на всеки будизъм централна тема е Просветлението (Бодхи). То е акт отвъд логиката и думите. Бележитият будолог *Фьодор Щербатской* в “*Концепция буддийской нирваны*”, разказва:

“Буда е отговорил на ред метафизически въпроси с абсолютно мълчание. Буквално това е аргументът а *silentio*.Разглеждайки тези въпроси по-отблизо, ние виждаме, че това са били метафизически въпроси от рода на: безначален ли е светът или има начало, краен ли е той или безкраен, както е състоянието на светия след смъртта - това последното означава, каква е природата на абсолюта. Разказва се, че когато тези въпроси били отнесени към Буда, то в един случай отговор въобще не последвал, а в друг отговорът е гласял, че тези въпроси са пусти” (Щербатской 1988,219-220)

В будизма основен проблем е разбирането на Нирвана - състоянието и природата на реалността след напускането на телесния живот и колелото на преражданията (самсара). Метафизическите школи на будизма на Малката колесница на спасението (Хинаяна) - саутрант ика и вайбхашика определят абсолюта като *dharma-каја* - космическо тяло на Буда.

“Очевидно йогинът в неговата мистическа интуиция притежава непосредствено познание на това недиференцирано чисто съзнание...

В заключителната глава на “*Абхидхармакоша*”, продължава Щербатской, Васубандху споменава гледната точка на махаянистите за това, че всички отделни елементи (*dharma*) на Хинаяна нямат последна реалност. В същото време сам Васубандху е отхвърлял този възглед, но по-късно, към края на своя дълъг живот, променя своята гледна точка и приема идеалистическата теория на своя по-голям брат Асанга. Самият Асанга, очевидно, също в известен период на живота си се колебаел между двете главни течения, на които се е разделила

Махаяна. Но към края на своя жизнен път двамата братя дошли до твърдото убеждение, че целият свят представлява само логическо построение, че всички негови елементи са относителни и са нереални сами по себе си, а че притежават друга реалност (*parinispanna*) - реалност в абсолюта, те са реални, ако ги разглеждаме *sub specie aeternitatis*. Теорията на спасението, преходът от сансара в нирвана, от феноменалния свят в абсолюта - тази най-голяма главоблъсканица на индийската мисъл - се е подложила на пълна промяна вследствие промяна на онтологичния възглед. В Хинаяна, където и сансара и нирвана се разглеждат като реалности, мистическата сила на йога се е призовавала за да се достигне преход от едно състояние в друго. Практическият опит на медитационния транс подсказал на будистките философи мисълта, че йога е в състояние да спре някои органи на сетивата и интелекта, а доколкото светът се разчленява на частици сетива и сетивни данни, то е изглеждало съвсем логично да се допусне, че йога може да изпълни задачата за спиране живота на вселената завинаги...

В системата на Дигнага абхидхарма е съвсем изоставена и е заменена с логика и епистемология. Дигнага започнал с реформа на брахманската логика (*пуауа*) и я приложил към будистките идеи. Неговият анализ на познавателната способност се оформя в понятие във висша степен конкретно и индивидуално (*svalaksana*), което е възможно да се определи като корена или, ако можем да се изразим така, като диференциала на познанието, този момент-точка (*ksana*), при което битие и познание, обект и субект се сливат. Концепцията на тази идеалистична школа по отношение на нирваната може да бъде изведена от заключителните думи на Дхармакирти в неговото *Examination of Solipsism*. Там е поставен въпроса, как следва да се разбира всезнанието на будите, което се явява персонафикация на чистото съзнание, недиференцирано на субект и обект, и на това се дава отговор, че “проникновението на будите във всеки съществуващ обект е нещо непостижимо, то във всяко отношение е по-висше от това, което можем да изразим с думи или да познаем в своите представи”. (Пак там, 234)

Това положение е тематизирано най-силно в *Мадхямика-сутри* на *Нагарджуна*. Тук се разкриват границите на логическото и словесното, като се фиксират те в рамките на пространство-времевия сетивен свят. Светът, съставен от неща, няма основание на своето съществуване в самия себе си. Всяко нещо е “празно” по своята природа, защото възниква от друго и изчезва в друго.

20. Шчербатской пише

“Въпреки донякъде еднообразния метод, чрез който той (Нагарджуна -С. Г.) прилага към всички положения на Хинаяна една и съща разрушителна диалектика, Нагарджуна винаги остава интересен, смел, понякога объркващ и дори понякога изглежда високомерен... Някакъв ужас лъха от това настойчиво, непреклонно отрицание на всичко, даже на най-почитаемите и грижливо пазени идеи на хинаянистите. “Какво да правим, - възкликва Арядева, най-блестящият от екзегетите на тази доктрина, - нищо въобще не съществува!, даже названието на учението предизвиква страх!”...

... Той възвеличава принципа на пустотата и разрушава благодарение на него всяка множественост само за това, за да очисти почвата за единствената, неопределима (*anirvacanija*) същност на битието - “първично-без-вторично. В съответствие с принципите на монистическата философия, използваеми последователно, всички други същности мат само второстепенна, условна реалност, това са пари, взети назаем.

Тази единствена реалност на Нагарджуна, макар и обявена за неопределяема, (anirvacanija), се е описвала различно... ” (пак там, 274)

Будологът прави исторически паралел и сравнение с Европа. Той отбелязва плътното приближаване на ведантизма на много по-късния Шанкара с монизма на Нагарджуна. Това е преход от плурализма на Хинаяна към монизма на Махаяна. Той е налице и в европейската мисъл като преход от Хераклит към Парменид. В тази връзка диалектиката му се сравнява с тази на Зенон Елейски, като негативен дискурс в полза на монизма. Визирайки сравнения на Шанкара и Нагарджуна с Шопенхауер, Щербатской пише:

“Тази философия по най-решителен начин се противопоставя на рационализма, т. е. на онези системи, древни и съвременни, индийски и европейски, които заявяват за способността на човешкия разум да познава нещата такива, каквито те се явяват в действителност. Нагарджуна довежда несъстоятелността на човешкия разум до предел и предизвиква утвържденията на логиката с такава изразителност, на каквато не е бил способен дотогава нито един философ.” (пак там, 251-252)

21. Когато се сравнява глъбинно Изток със Запад, основна е темата за логиката и езика. Но с най-голяма сила това важи за сравнението между великите монистически системи на Запад и Изток. Неизменно западните се основават върху рационално, словесно начало (с изключение на волята на Шопенхауер) и неизменно източните се основават върху ирационално, несловесно начало. Метафизиката на Индия, както и на Китай, и както ще видим, на Япония, се оказва устойчиво привързана към идеята за транслогичното.

“Хегел и Бредли, напротив, очевидно са убедени в действителността на своята логика, и не им идва наум, че ако последователно я приложат към собствените изводи, то тяхната логика изцяло би подвела сама себе си. Обаче Нагарджуна напълно си е давал сметка за това. Затова, свършено отхвърляйки логиката, той прибегва към пряка мистическа интуиция по отношение на абсолютата - “първично-без-вторично”. (пак там, 253)

22. В екстремна форма транслогичното присъства в Дзен-будизма - китайския синтез между Дао и Буда, възникнал в VI в. В Китай и пренесен в следващите векове в Япония. Неоспоримият авторитет на *Дойсецу Судзуки* тук е подкрепен с многочислени исторически свидетелства. В “*Увод в Дзен-будизма*” той пише:

“Но Дзен е непреклонен и би възразил, че така нареченият здрав разум, с който се отнасяме към нещата, не е върховен съдник и причината да не постигаме проникновено разбиране за истината се дължи на погрешното ни придържане към някаква “логическа” интерпретация на битието. Ако действително искаме да стигнем до самата същност на живота, трябва да се откажем от любимите си силогизми, да възприемем нов начин на наблюдение и така да се освободим от тиранията на логиката и от едностранчивостта на нашия привичен начин на изразяване. Колкото и да парадоксално, Дзен ни уверява, че лопатата може да се намира в празни ръце и че не водата, а мостът тече под краката ни...”

Обикновено смятаме, че твърдението “А е А” е неоспоримо и че предположението “А не е А” или “А е Б” е немислимо. Ние никога не сме били в състояние да отхвърлим тези условности на познанието - негови неизменни атрибути. Но ето че сега Дзен заявява: думите са само думи и нищо повече. Когато за нас думите престанат да съответстват на фактите, идва време да се разделим с думите и да се върнем към фактите. Докато логиката има практическа стойност, тя

трябва да бъде използвана, но когато престане да бъде полезна или когато се опитва да излезе извън определените — рамки, трябва да извикаме “Стоп”...

Дзен се интересува от фактите, а не от техните логически, словесни, предубедени и непълноценни изразители. Съкровената същност на Дзен е непосредствеността и простотата, отгук и неговата жизненост, свобода и оригиналност...

Дзен смята, че сме твърде много роби на думите и логиката. Оковани по този начин, оставаме нещастни и преживяваме тежки страдания. (Судзуки 1991, 69-74)

Судзуки представя Дзен с ясното съзнание за специфика на Изтока спрямо Запада, и то най-вече в самия Дзен:

“Казах, че Дзен е нещо мистично. Това е естествено, с оглед на факта, че е ключът към културата на Изтока. Именно поради това Западът често не успява да схване пълната дълбочина на източното съзнание. Мистицизмът по самата си същност не подлежи на логически анализ, а именно логиката е най-характерната черта на европейското мислене, докато източното е синтетично и е насочено не толкова към уточняване на детайлите, колкото към всеобемно, интуитивно обхващане на цялото... Следователно, ако искаме да разберем Изтока, трябва да разберем неговото тайнство, т. е. Дзен.

... Като твърдя, че Изтокът е мистичен, не искам да кажа, че е фантастичен, ирационален и че изобщо излиза от сферата на разума. По-скоро в характерния за него начин на мислене има нещо спокойно, тихо, мълчаливо, несмутимо, като че винаги обърнато към вечността. “ (пак там, 36-37)

23. В този параграф се постарях да концентрирам вниманието върху централни мисли на Запада и Изтока относно думите и реалността и да покажа, че за Запада светът е абсолютно логосен, логически, прозрачен, а за Изтока - Абсолютът е не-логосен, транс-логически. Изтокът и Западът правят различни подредби върху все същия същия човешки жизнен свят, върху “първата подредба” от логика, сетивност и възприятие на природата. С това не искам да кажа, че Изтокът е лишен от логиката или че Западът е изцяло впримчен от нея. Става въпрос за архетипи, а не за универсални модели, приложими абсолютно към всички факти.